

Altynjan hatyn / 3-nji kitap

-18

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy proza

написано kitapcy | 24 января, 2025

Altynjan hatyn / 3-nji kitap -18 On sekizinji hekaýat

BÖRI GOÝUN BILEN SUW İÇMEZ

Altynjan Hemedan şäheri, onda ýaşap geçen görnükli şahsyyetler, Bisütün ýazgylary hakda köp gürrüňleri eşidipdi, aýratyn hem Ibn Sina barada kän zat eşidipdi. Ol ulamanyň gadymky pelsepäniň ýörelgelerine eýermän, Aristusdan, täze eflatunçylardan, Farabydan öz halan, özüne makul gornen pikirleri saýlap alandygyny, ne täze eflatunçylaryň, ne meşa hikmetiniň, ne-de kelamçylaryň hiç birine-de uýmandygyny bilýärdi. Bir eden işi, kelam ylmynyň birnäçe usulyny öz pelsepesinde peýdalanyl, olary bir pikir uslybyna düzüp, sopuçlyk usulynnda, pelsepede täze ýörelgäni orta getirenligidi. Ol ruh bakylygyny goldap, tenasuhy¹ ret etdi. Ahyrýete ynansa-da, oňa takwalar deýin ynanmadı, şerigat ýolunyň tersine: «Jisim gaýdyp baryşy (ahyrýeti) kabul etmeýär» diýen pikiri makul tapdy. Ibn Sina yrfany² öz meşaýy³ pelsepesiniň usulyna girizmändi, şeýle hem olary inkär-de etmändi. Ulama Hemedanda wezir hem bolupdy, köp hupbatlary gördü, esgerleriň aýlyk haklarynyň wagtynda tölenmändigi üçin öýi otlanypdy, janyна kast etmäge synanyşylypdy. Ana, şondan soň ulama wezirlilik işini goýup, ömrüniň soňky on ýyldan gowrak wagtyny Hemedanda basa oturyp, ylma bagış etdi. Ençeme ajaýyp eserleri döretdi.

Altynjan Ibn Sinanyň kitaplaryny uly höwes bilen satyn alypdy. «Lukmançylyk ylmynyň kanunlaryny» gaýtalap-gaýtalap okapdy. Ondan tebipçilik, lukmançylyk boýunça köp-köp peýdalaly maslahatlary öwrenipdi. Ulamanyň şygyrlary bilen pelsepe kitaplary welin, onuň razdaryna öwrülip bilmändi... Ol, dogrusy, diňe bir Ibn Sinanyň däl, Farabynyň, Abu Aly ibn

Meksúýanyň, Abu Süleýman Muhammet ibn Tahyr ibn Bährem Sejistanynyň pelsepelerine-de onçakly imrinip bilmeyärdi. Çünkü Gündogar pelsepeçileri Eflatunyň, Aristusyň pähimlerini tesfir etmek bilen çäklenyärdiler. Eýsem ol iki ýunanly pelsepeçiniň derejesine ýetmek aňry çäkmi?! Hany, musulman pähim-parasady?!

Altynjan Aristus hakynda-da okapdy, birnäçe rowaýat-da diňläpdi. Yaşajyk Isgender Zülkarneýn: «Hany, at bol, men seni at edip münjek» diýende Aristusyň ony arkasyna mündürip aýlandygy, at bolup kişňändigi hakda eşidende biçak gynanypdy. «Aristus beýik akyldar, ýöne beýik şahsyýet däl» diýen pikire gelipdi. Beýik şahsyýet ähli ýagdaýda-da özuniň beýiklik mertebesini saklar. Aristus gorkak, ol öz janyň aman saklamak üçin at bolmaga-da, başga bir jandar bolmaga-da taýýar. Ýone Ibn Sina öz mertebesini saklan ulama. Ol öz garaýsynyň, maksadynyň hatyrasyna Kaku şalygynyndaky hormatly wezirligini goýmagy, düýrmegi bilen özünü ylma bagış eýlemegi başaran, sultan Mahmyt Gaznalynyň hödürlän köşk ýasaýsyny ret eden ulama. Herhal, Altynjan Ibn Sinanyň kitaplarynda nähilidir bir sowuklyk duýdy. Galyň-galyň kitaplar ony özüne çekmedi, özüne imrindirmedi. «Düşünýän däldirin, belki?!» diýip, ol netijä geldi. Herhal, ol Ibn Sinanyň Taňry tarapyn dörän gudratdygyna welin, berk ynandy. Bu gudratly ulamanyň guburyna tagzym etmek pikiri Altynjanyň aňyndan aýrylmady.

Ibn Sinanyň ömrüniň soňky on ýıldan gowrak wagtyny geçiren, soňam bakyýet öýüni edinen şäherinde Togrul sultan bu gün tus-saglykda otyr.

Hemedana – Ibn Sinanyň guburyna zyýarat etmek için gelmegi höwes edip ýören Altynjany bu gün ykbal nesibesi öz hökümalary sultan Togruly halas etmek için getirdi.

* * *

Altynjan hatyn Hemedanyň ýakynyndaky Wahan diýen obada saklandy. Hegmatan depesinde – köne Hemedanda bargähini dikdi. Bu depe Ärsak şanyň köp wagtyny geçiren, tomuslaryna dynç alan ýeri.

Bu ýerden häzirki Hemedan şäheri gowy görünýär. Aşakda bolsa sap-sap goşun buýruga häzir bolup dur. Ol atyny sápjedip, sap-sap atly goşunyň öňünden geçdi, goşunyň nyzamyny barlady. Söweše taýýarlygy barlap ýörkä, Altynjan ýowuz bir habary eşitmeli boldy.

Onuň ýanyна yktasynda – Wasytda işleýän hyzmatkärleriniň on sanasy geldi.

Altynjan hatyn gelenleriň eşikleriniň sal-sallygyny görüp, olaryň hoş habar bilen gelmändiklerini dessine aňdy. Olary hymasyna eltdi:

- Size kim zulum etdi?!
- Arslan Besasury Türkmen.
- Düşnükli!.. – diýip, Altynjan hatyn uludan demini aldy: – Olar näçe adam?
- Takyk aýdyp biljek däl, megerem, iki ýüz-üç yüz atlydyr – diýip, Sadyllanyň gapydany aýtdy.

Altynjan Wasytdan gelen hyzmatkärlerini geň galдыrdы. Olar bu aýy habary hatyna nädip aýtjakdyklaryny bilmän kösenmek kösenipdiler. Olaryň pikiriçe, Sadyllanyň öldürilendigini, Wasytyň weýran edilendigini eşidip, Altynjan hünübırýan aglamalydy, ýöne olaryň çak edişleri ýaly bolmady. Gelenler aýy habary aýtjak, Altynjany köşeşdirjek bolubam kösenmediler. Olar diňe berlen sowallara gysga jogap berdiler.

Altynjan doganynyň ölümü, yktasynyň weýran edilendi baradaky aýy habary eşidip, birmeydan durdy.

Ol çydady.

Merdi-merdanalyk bilen çydady.

Eý, Hudaý, bu hatyn daşdanmydyr, polatdanmydyr?! Onuň keşp-keşmerinden çen tutup, içinde harasat gopýandyr, başyna kyýamat gopandyry, synasynda agyr dert göterip ýörenendir, derdi azar berýändir öýder ýaly däldi. Ol başyny dik tutup parahat durdy.

Altynjan hansalar Syddyha wasytlylary görkezip:

- Bular uzak ýoldan aryp geldiler. Bu kişileriň iýip-içmegi, ýatyp, dynçlaryny almaklary üçin ähli mümkünçilikleri dörediň!
- diýdi.
- Lepbeý, melikäm!

Wasytlylaryň habaryny eşiden Kabyl kellesini tutup elendi:

- Wa-daryg-a, wa-hasrat-a!..
- Salyň gowşak tutma, Kabyl! Mert bol! – diýip, Altynjan gazaplandy.
- Sadyllany öldüripdirler-ä!
- Çyda! Sen erkek ahyryn!
- Arslan juda hetden aşdy! Onuň dişinde et galdyrypdyk... Men onuň külünü göge sowraýyn. Men gideýin.
- Ýok, ýok, Togrul soltany halas etmän hiç ýerigem gitmek bolmaz.

Kabyl Altynjana geň galyp seretdi:

- Diýäniň näme seniň? Biziň doganymyz uzak bir ülkede läş bolup ýatmalymy, onuň läşini hiç kim depin etmeli dälmi? Ony depin etmeli doganlary Hemedanda irikgä bolup durmalymy?
- Öleniň yzynda ölüp bolmaz. Biziň üçin hazır iň zerur zat Togrul soltany halas etmek! Düşnüklimi?
- Sen maňa müň sany atly ber. Seniň häzirki goşunyň ýanynda müň atly deňizden alınan bir damja ýaly. Men hazır gideýin, bu ýerde durmaýyn.
- Ýok! Hiç ýerik gitmersiň!

Kabyl sözünüň alynmandygyna gaharlanyp, içýakgyç sözledi:

- Sadyllany olar seniň üçin öldürendirler!..

Altynjan Kabyla çala nazar aýlap ýuwdundy:

- Mert bol!

Kabul beterinden beterine tutdy:

- Maňa beýle mertlik nämä gerek?

Sadyllanyň gapydany Kabylyň sözünü makullady:

- Arslan Besasury gelip: «Altynjan hatynyň dogany kim?» diýip sorady. Sadylla hem: «Men!» diýip, olaryň ýanyna bardy. Şondan soň ony öldürdiler.
- Men aýtdym-a, Arslanyň Sadyllany näme üçin öldüründigini! Men gitjek, Altynjan, sen Togrul begiň aşyny-suwanı berip bolanyňdan soň baryber.
- Bu nämə diýdigiň?!
- Ybraýym atyny oka berjek adam däl. Ol hökman seniň maksadyň biler hemem seniň äriňi öldürer!
- Gapyl, gürleme!

– Gürlejek, eşidýärmiň, gürlejek! Ybraýym bilen Besasury ikisi bir adam. Ynha, görersiň, olar birleşerler. Sen sebäpli indiki öldürilmeli adam men – Kabyl, Altynjan hatynyň dogany. Sen bolsa Ybraýymyň hatyny bolup, ýag iýip, ýüpek geýersiň... Eşidýärmiň, meniň sen sebäpli ölesim gelenok. Sen sebäpli babam oldu, sen sebäp-li enem oldu, sen sebäpli doganym Habyl oldu! Sen sebäpli, gör, näçe adam oldu! Akylyňa aýlan! Men Sadyllanyň jesedini düýä ýükläp, Zamahşara äkitjek.

– Sen hiç ýerigem gitmersiň.

– Giderin! Sen indi meniň hem ölümimi isleýärsiňmi? Ybraýym bilen Arslan Besasurynyň meni öldürjekdigue akylyň çatanokmy? Akylyň çatýar. Ýöne sen oýunda utulandygyň boýun almaga gaýrat tapaňok. Men ölenimde-de sen häzirkiň ýaly perwaýsz bolarsyň. Saňa dogan gerek däl, saňa diňe Tog-rul gerek! Är gerek! Hoş, sag bol!

– Hiç ýerik gitmersiň! Sen meniň ýanymda bolarsyň!

– Bolmaryn!

– Men gaýtalap aýdýaryn: sen hiç ýerik gitmeli däl, meniň ýanymda bolmaly!

– Men gidýarin!

Altynjan ýataganyny gynyndan sogrup aldy-da, gazaply gygyrdy:

– Rast, babam bilen enem, Habyl bilen Sadylla men sebäpli ölen bolsa, onda seniňem tohumlyk galmagyň hökman däl! Seni men hut öz elim bilen öldürerin. Erkek bolýan bolsaň, gapa tarap ýeke ädim ät, eger seni iki bölek etmesem, Abdylmälik hanyň gyzy bolmadygym! Hany, ýöre, nä dursuň! Görkez gaýratyň! Äl, dogançyl bolduň meniň başyma!

Hymanyň içindäkiler Altynjan hatynyň beýle dergazap bolan pursadyny öň görmändiler. Olar gorkudan ýaňa saňyldaşdylar.

Altynjanyň häsiýetini kim bilmese-de, Kabyl bilyär, onuň soňy hakda oýlanman, etjek diýen zadyny edýändigini-de bilyär. Ýeke ädim ätmegiň özi üçin juda hatarlydygyny-da bilyär.

Iň gowusy, Altynjan bilen deň bolmazlyk, onuň garşysyna git-mezlik, näme diýse, kaýyl gelmek.

Kabyl gapa bakan ädim ätjek bolmady. Depäňden ýataganýň injekdigi açık görnüp durka, peýdasyz tekepbirligiň geregi ýok. Onsoňam erkek kişi hatyn bilen deň bolmaly däl-ä! Togrul

soltan hem Altynjanyň aýdanyny edip ýör-ä! Aý, bolýan eken-dä!

– Näme etmeli?

– Hiç zat etmeli däl! Diňe butnaman durmaly!

– Geplemelem dälmi?

– Bu hakda hiç zat aýdylmady!

– Erkekligiň bu betbagt akyma4 mälim eden ýagşy!

Kabyl şu maksat bilen sözledi:

– Ýygna ýatagananyň! Meniň gaharymy getirmé! Hatyndygyň unutma!

– Senem özüňiň Abdylmälik hanyň ýeke-täk mirasdüşeridigiň unutma!

– Men ony unutsam bolmaz-a – diýip, Kabyl yüzünüň derini boýnundan asylgy taýlesanynyň bir ujuna syldy. – Men ýola düşeýin, howanyň bu yssysynda jeset uzak durmaz.

– Haçan gitjegiň özüm aýdaryn. Häzir ählimiziň pikirimiz, maksadymyz bir bolmaly.

Altynjan birden özünden gitdi. Tebipler ylgap gelip, melikäni düşükde ýatyrdylar.

– Kabyl, eger dogan gerek bolsa, gaýdyp, Altynjanyň gaharyny getirmé! Gör-ä, onuň bagrynyň üstünden edilen tikan sökülipdir, gan börňüldäp akyp ýatyr. Gan içe-de köp giden bolmaly. Altynjanyň ýagdaýy agyr, juda agyr. Agşama çenli näme boljagy belli däl. Melikäni ýeke goýup hiç ýere gitme, ýogsam...

– diýip, tebipleriň biri Kabyla duýdurdu.

Ikinji tebip howsala düşdi:

– Dem almasy galaýan ýaly-la?

– Näme, näme? Diýýäniňiz näme siziň? – diýip, Kabyl bir bökönde Altynjanyň başujuna geldi. – Meniň doganym!..

– Kabyl, siz daşary çykyp duruň, goý, ol biraz köşeşsin – diýip, lukman Kabyla seretdi.

Kabyl ýerinden turdy, ýöne uzak durman ýene aşak oturdu:

– Ýok, ýok, Altynjanyň ýanyndan hiç ýerik gitjek däl. Siz derrew em ediň!

– Siz bize şeýdip päsgel berip dursaňyz, melikämize em etmek zerurlygam gerek bolmaz. Siz düşüniň, melikämiziň ýagdaýy agyr.

Kabyl titredi:

– Altynjan, ölme! Meni ýeke galдырма! Meniň sensiz edip biljek zadym ýok. Men sensiz hiç kim! Men seniň baryňda adam! Men naçar! Galan ömrüme men seniň garşyňa gitmerin! – Kabyl hymadaky üç tebibe ýüzlendi: – Doganlar, gaýrat ediň! Meniň mähriban doganymy halas ediň! Ol türkmeniň deňsiz-taýsyz zenany! Altynjan ölmeli däldir! Ýalbarýaryn, doganlar. Men size ähli hatynanymy bereýin. Bütin ömrüme gapyňyzda guluňyz bolaýyn! Gaýrat ediň, mähribanlar!

Tebipler gaýrata galdylar: Altynjana em etmäge girişdiler. Han-jaryň sokulan ýerini täzeden tikdiler.

Kabyl ruhdan düşüpdi, hünibirýan aglaýardy:

– Men näme üçin şu güne çenli seniň gadyryň bilmedim?! Sen meniň günämi öt, Altynjan! Ölme! Meni ýeke galдырма! – Kabyl bir tebibiň aýagyndan şapba gujaklady. – Gaýrat et, dogan! Gaýrat et, meniň doganymy ölümdeñ halas ediň. Ýalbarýaryn, meniň doganymy halas ediň!

– Sen bize päsgel berme!

Kabyl kaýyllyk bilen bir gapdala çekildi. Ol gözýasyny sak-lap bilenokdy. Altynjana seredip möňkürip aglaýardy.

Wagt geçip durdy.

Tebipler şindem Altynjanyň daşyndadylar. Olar bir gyra çekildiler welin, Kabyl ýerinden zöwwe galdy:

– Näme boldy? Öldümi? Aýdyň ahyryny! Näme boldy?

– Ýuwaş, goý, biraz dynç alsyn!

– Dirimi?

– Diri!

– Wah, seniň: «Diri!» diýen dilleriňe doneýin men! Wah, saňa doneýin men! – diýip, Kabyl hortap tebibi garsa gujaklady.

* * *

Allatagala Altynjana synagy uludan tutan bolarly, ony ýowuzdan ýowuz güzaba saldy. «Alla ynsana diňe güýjuniň ýetjek möçberinde ýük ýüklär»⁵.

Allatagala oňa ýuki uludan urdy: Wasyt pajygasy bilen çäk-lenmedi. Oňa ýene bir ýowuz habar getirdiler!

Altynjan hymasyndan çykanda Bagdatdaky köşgünüň hajyby bilen

işigagasyň gördi, olary boýdan-başa synlap, olaryň-da hoş habar bilen gelmändiklerini aňdy.

Eý-ho! Bu ne boldugy!

Urgy üstüne urgy!

Bu urgularyň soňy haçan geljek? Allatagala näme üçin beý-le ýowuz daraşýar?!

Näme üçin?

Ýa Hudaý, diňe özüňden medet!

«Allatagala bu gün menden ar alýar. Ol Habylyň bir gözünü kör edenligim üçin ar alýar. Allatagala öz zamahşarly deňi-duşlaryma ýowuz daraşandygym, olaryň käbirine şikes ýetirendigim üçin ar alýar. Allatagala enemiň sözünü diňlemän, Şamälik ýerçekeniň öňünden ylgap çykandygym üçin ar alýar, «Zamahşar gijesi» üçin ar alýar. Ata-enemiň, Habylyň, Gülyüzliniň ölümne sebäp bolandygym üçin ar alýar...» diýip, Altynjan içini geplettdi.

Ol gelenlere ýüzlendi:

- Şum habar bilen geldiňizmi?
- Biziň size ikiçäklikde aýtmaly nahan habarymyz bar, melikäm
- diýip, hajyp titir-titir etdi.
- Giriň içerik!

Hajyp bilen işigagasy sandyrap çadyra girdi.

Altynjan olaryň hersine bir jam suw bermeklerini buýurdy.

Bir jam suwy içen hajyp bilen işigagasy söze başlabilmän biri-biriniň yüzüne bakdy.

Altynjan hatyn olaryň aýdyp bilmän duran sözünü ýeňil-leşdirdi:

- Arslan Besasurynyň isimى?!
- Hawa, hawa, melikäm. Arslan Besasury öýüňiziň ähli goş-golamyny weýran etdi, soňam otlady.
- Otlady?!
- Hawa, melikäm, Arslan Besasury öýüňizi otlady. Ol: «Indi zamana üýtgedi. Togrul beg tagtdan düşürildi. Indi seljuklylar soltanlygynyň soltany – Ybraýym soltan. Men Ybraýym soltanyň baş weziri. Men täze soltanyň tabşyrygyny ýerine ýetirýärin» diýýär.
- Wepat bolan adam känmi?

- Kän. Besasury Bagdada gan çáýkady. Iki ýüzden gowrak adamy öldürdi, kösgüňizdäki hyzmatkärleri hem uçdantutma öldürdi.
- Besdir. Maňa başga hiç zat aýtmaň. Sizden bir towakgam bar: maňa aýdan sözleriňizi häzirlikçe hiç kime aýtmaň. Sizi häzir hansalaryň ýanyna elterler. Onuň ýanyna baryp, gowy naharlanyň, soň men sizi özüm idäp taparyn. Häzirki baş maksat Togrul soltany halas etmek! Men Togrul soltany hökman halas ederin! Hökman! Düşnüklimi?
- Düşnükli, melikäm. Biz ýowuz habar getirdik. Biziň bu ýowuz habarymyzy çekmäge Allatagala size polat erk, Eýýubyňky deýin sabyrlylyk, Jirjisiňki deýin çydamlylyk bersin hernä! Enşa, ähli zat geçer. Ähli zat düzeler! Gaýrat ediň, çydaň! Allatagala sizi öz penasynda aman saklasyn! İşleriňiz rowaç, Rüstem Zal güýji ýaranyňz bolsun! Taryhy proza